

ПЕДАГОГИКА ИЛИМДЕРИ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL SCIENCES

Син Е.Е., Кожомбердиева Н.Б., Мамытбекова Ж.С., Алмазова А.А.

**АЛТАЙ ЭЛДЕРИНДЕГИ БАЛАНЫ ТАРБИЯЛООДОГУ КЭЭ БИР
 ПЕДАГОГИКАЛЫК АРТЫКЧЫЛЫКТАР ЖӨНҮНДӨ**

Син Е.Е., Кожомбердиева Н.Б., Мамытбекова Ж.С., Алмазова А.А.

**О НЕКОТОРЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ПРИОРИТЕТАХ В ВОСПИТАНИИ
 ДЕТЕЙ У АЛТАЙСКИХ НАРОДНОСТЕЙ**

E.E. Sin, N.B. Kozhombardieva, Zh.S. Mamytbekova, A.A. Almazova

**ON SOME PEDAGOGICAL PRIORITIES IN THE EDUCATION
 OF CHILDREN FROM THE ALTAI PEOPLES**

УДК: 37.376.1

Макалада Алтай элдерине көбүнчө мүнөздүү жана аларга таандык болгон баланы тарбиялоонун айрым ыкмалары чагылдырылган. Изилдөөнүн жүрүшүндө архивдик маалыматтар, жана Алтай тоолорунун аймагында жашаган элдердин педагогикалык илиминин бүгүнкү күндөгү өнүгүү тенденцияларына жүргүзүлгөн байкоонун материалдары пайдаланылган. Алтай элдеринин этнопедагогикалык мурастарын пайдалануу педагогика илимин жана коомдогу тарбиялоо ишинин азыркы кездеги системасын кыйла байытышы мүмкүн. Макаланын материалдары жаш изилдөөчүлөрдү, мугалимдерди жана тарбиячыларды кызыктырышы мүмкүн. Ошол эле убакта изилдөөлөр Алтай элдеринин өсүп келе жаткан муунду тарбиялоодогу бай мурасынын изилденбеген «катмары» бар экендигин көрсөттү.

Негизги сөздөр: Алтай элдүүлүгү, педагогикалык мурас, тарбиялоо, артыкчылыктар, изилдөөлөр, ыкмалар.

В статье освещаются отдельные наиболее характерные и присущие Алтайским народам приёмы воспитания детей. В ходе исследования использованы архивные сведения, материалы наблюдений и сегодняшние тенденции в развитии педагогической науки народов, проживающих в зоне Алтайских гор. Использование этнопедагогических наследий Алтайских народов может значительно обогатить педагогическую науку и современную систему воспитательной работы в обществе. Материалы статьи могут заинтересовать молодых исследователей, учителей и воспитателей. В тоже время исследование показало огромные не исследованные и не изученные «пласты» богатейшего наследия Алтайских народов в воспитании подрастающего поколения.

Ключевые слова: Алтайская народность, педагогическое наследие, воспитание, приоритеты, исследование, методы.

The article highlights some of the most characteristic methods of «raising the children of the Altai people». In the course of the research archival materials, remnants of observations and current trends in the development of pedagogical science of peoples living far away from the Altai Mountains were used. The use of ethnopedagogical legacies of

the «Altai peoples» can greatly enrich the pedagogical science and the modern system of educational work in society. The material of the article may be of interest to young researchers, teachers and educators. At the same time, the study showed huge unexplored «layers» of the richest heritage of the «Altai peoples» in the upbringing of the younger generation.

Key words: Altai people, pedagogical heritage, education, priorities, research, methods.

Алтай элдерине негизинен Алтай кырка тоолорун (Алтай тоолорун) бойлоп жашаган калк кирет. «Алтай элдүүлүктөрүнүн» жайланышы Россиянын түндүк-батышынан (Алтайский край жана Алтай Республикасы) башталат да узакка түштүк-чыгышка (Казак Республикасынын Чыгыш-Казакстан облусу, Монголиядагы Баян-Ульги жана Ховд аймактары, Кытайдагы Уйгур автономиялык район) созулат жана 2000ден ашуун км. жайылган.

Алтай элдерине кирген калктын бүгүнкү күндө адам ишмердүүлүгүнүн бардык чөйрөлөрүндө, анын ичинде билим берүүдө, саламаттыкты сактоодо, туризмде, жаны шаарларды курууда ж.б. чоң ийгиликтерге жетишкендиги талашсыз. Бул элдерди окуяларга бай өткөнү, жалпы тагдыр, кыйынчылыктар менен ийгиликтер бириктирип турат.

Биздин изилдөөнүн максаты Алтай элдеринин бай этнопедагогикалык мурасына жалгашуу, анда инновациялык өсүү жана адамдын азыркы кездеги өнүгүшү үчүн көптөгөн чектер бар.

Алтай элдеринин этнопедагогикалык мурасын изилдөө үчүн алгач анын элдик калкын аныктоо керек. Бул маселеде окумуштуулар үч негизги көз караштан алып карашат: тарыхый, лингвистикалык жана географиялык.

1. Тарыхый көз караштан алып караганда Алтай калкы 85тен ашуун жергиликтүү жана келгин улуттар жана элдерден турат. Алтайлыктардын ата-бабалары түрк тилдүү теле жана түкү уруулары, аларга XIII, XV-XVIII кылымдарда монгол тилдүү уруулар: наймандар, дербеттер, моголдор, чоростор ж.б. ко-

шулган. “Алтай” деген аталыш, мүмкүн, түрк тилиндеги: “ал” – бийик жана “тай” тоо сөздөрүнөн келип чыккан [2].

Түндүк алтайлыктар же илгери айтылгандай эскиче “кара татарлар” урал байланыш рассасына тиешелүү. Түштүк алтайлыктар – бул эскиче “ойроттор”, “ак калмактар” монголоиддүү борбордук-азиаттык адамдардын тибине кирет. Башка изилдөөчүлөрдүн пикири боюнча “алтай” сөзү монгол сүйлөшүү кебинен пайда болгон жана «альп» шалбаалары менен жайыттары бар тоолуу өлкө; бийик тоодогу жайлоо дегенди түшүндүрөт.

2. Лингвистикалык жактан алганда алтай тилин түрк тилдерге, тагыраак айтканда кыпчак-кыргыз тобуна киргизүүгө мүмкүндүк берет. Бүгүнкү күндө алтай тили дүйнө элдеринин алтай тил уруусуна кирген көптөгөн түрк-монгол, тунгус-манжур, япон-корей тилдери үчүн аныктоочу болуп саналат. Түрк элдеринен тил боюнча алтайлыктарга эң жакыны: тувалыктар, хакастар, кыргыздар, уйгурлар, карачайлар, балкарлар ж.б. Элдик этимология боюнча “Алтай” аталышы эки түрк сөзүнүн: “алты” – алты саны жана “ай” – ай деген сөздөрдүн айкалышынан пайда болгон. Башка версия боюнча “Алтай” деген сөз монгол тилиндеги “алт” –алтын жана “тай” ат атоочунун айкалышынан, тактап айтканда баштапкы “Алтай” – алтындуу же “ алтын бар жер” деген сөздөн пайда болгон, бул байыркы кытай булактарында тастыкталат.

3. Географиялык жактан алып караганда – Алтай тоолору – бул Азиядагы, Сибирдин түштүгүндөгү жана Борбордук Азиядагы тоолуу система [1]. Географиялык жайланышуу пикирине жараша алтайлыктар бүгүнкү күндө Россия Федерациясынын Алтай Республикасында, Алтай крайында, Кемеров областында, андан ары Чыгыш Монголияда жана Кытайдын Синьцзян-Уйгур автономиялык районунда жашаган аз сандуу элдерге бөлүнөт: телеуттар, шорлор, тубалар, теленгиттер, урянхайлар ж.б. Табигый-географиялык ар түрдүүлүк “Алтай” сөзүнүн “алатау” деген түрк сөзүнөн пайда болгондугу жөнүндө гипотезанын пайда болушуна алып келген, бул теңгил тоолор (кара таштак аскалар жана ак кардуу чокулар, ачык гүлдүү альп шалбаалары менен көк шибер) дегенди түшүндүрөт.

Тарыхый-географиялык жана лингвистикалык жактардан алып караганда Алтай элдеринин педагогикалык мурасын аныктаса болот.

Мүнөздүү өзгөчөлүктөрдөн (тарыхый, лингвистикалык, географиялык, экономикалык ж.б.) улам Алтай элдеринин тарбиялык мурасы уникалдуу жана ошол эле учурда педагогикалык илимдин изилденбеген тармагы болуп саналат. Анын уникалдуулугу бардык тарбиялык чаралардын жогорку адеп-ахлактык деңгээлдеги инсанды калыптандырууга багытталганында.

Жөнөкөй болбогон турмуш шарттары көп кылымдар бою Алтай элдеринде укмуштуудай эмгекчилдикти, чыдамдуулукту, сабырдуулукту калыптандырган. Ал эми бул сапаттарга коомдук маани

бергенде кайсы бир ченемде салттуу элдик тарбиянын мазмундуу негизин шарттаган [4].

Биз жүргүзгөн Алтай элдеринин ар түрдүү элдик-педагогикалык мурасына болгон талдоо, бул эл өзүнүн бардык тарыхында баланы адеп-ахлактык жактан тарбиялоого артыкчылык орунду бергенин белгилөөгө негиз түзөт. Адамдын бардык адеп-ахлактык сапаттарынан алтай элдик педагогика, барынан мурда, төмөнкүлөрдү баалаган:

- башка адамдарга сый мамиле жасоо;
- чыдамдуулук;
- меймандостук;
- боорукердик, бирөөнүн кайгысын бөлүшө билүү;
- баарынын чегин билүү;
- ак ниеттүүлүк;
- токтоолук жана сабырдуулук ж.б.

Ошол эле учурда элдик даанышмандык жалганчылыкка, мактанчактыкка, көрөлбастыкка, сараңдыкка, бекерчиликке ж.б окшогон терс сапаттарга чоң көңүл бурган. Бул терс сапаттар көптөгөн элдик макал-ылакаптарда мазакталган.

Алтай элдеринин педагогикасынын маанилүү курамы болуп, баланы уруучулдук жана жамааттык чөйрөнүн өнүгүү чегинде тарбиялоо, ар бирөөнүн белгилүү бир коомчулукка багытталышы, биригүүсү, саналган. Ошентип, Алтай элдеринин арасында кайталангыс салттуу-турмуштук, үй-бүлөлүк жашоо менен тыгыз байланышта болгон баланы тарбиялоо маданияты иштелип чыккан. Бул тажрыйба үй-бүлөлүк-уруучулдук биргелешип жашоонун бекем пайдубалын туптөп, аяр сакталып, муундан муунга өтүп келген. Бул балдарды тарбиялоодогу ойлонулбаган жана зыяндуу жаңылануулардан коргоп келген.

Алтай элдеринде бутпарастыктан(язычество) бери адамдагы индивид катарындагы конкреттүү инсандык сапаттар эмес, адамдын коомчулуктун бир бөлүгү катарында ал кандай баалуулукка ээ экендиги жана кандай роль ойноору бааланган. Жеке сапаттар бааланган, бирок ал сапаттардын жалпы коомго (же коомчулукка) керектүүлүгүнө жараша каралып келген.

Белгилеп кетчү дагы бир башка айырмалоочу өзгөчөлүк – бул Алтай элдеринин жогорку экологиялык аң сезими. Анда жаратылышка болгон таасир этүүчү объектиге пайда алуу максатындагы керектөөчүлүк (жайыттар, мергенчилик, балык уулоочулук, ж.б.у.с.) мамиле гана эмес, ошондой эле жаратыш менен физикалык жана руханий деңгээлде гармониялык биргелешип жашоону камсыз кылуучу өз ара аракеттешүүнүн тең укуктуу жана татыктуу “субъекти” катарында кароо көрүнөт. Алтай элдеринин философиясы боюнча адам жаратылыштын бир бөлүгү болуп саналат, анын жаратман ишмердүүлүгү өзүн өзү өркүндөтүүгө, өзүн өзү түзүүгө, өзүн өзү тарбиялоого ж.б.у.с. багытталган. Көпчүлүк учурда ал өз турмушун жана өз жакындарынын(үй-бүлөсү) турмушун жаратылышка жараша курат – болгондо да “өз” жаратылышы, өзү түшүнгөндөй, өзү кабылдагандай курат. Бул баалуулук тууралуу көптөгөн фольклордук чыгармалар, жаратылыштын, тоолор-

дун, талаалардын кооздугу жөнүндөгү аңгемелер, жаратылыш объектилерин жандандырып, аларды ыйык көрүүлөр баяндап турат [3].

Алтай элдеринде өсүп келе жаткан муундагы улууларды терең урматтоо, ата-энени сыйлоого окшогон сапаттар, башкы болбосо да, маанилүү орунду ээлеген. Буну көптөгөн макал-ылакаптар шарттаган. “Алтай элдеринде” бүгүнкү күндө да чоңоюп калган балдар (өз балдары барлар) ата-энесин бардык учурларда кычк этпестен угушаары кокусунан эмес [5, с. 32].

“Алтай элдеринин” бай тарыхы көрсөткөндөй, алар өз балдарынын дене өнүгүсүнө кам көрүп келишкен. Ар түрдүү элдик оюндарда, эмгекте чоңдор менен катар эле балдар да эмгекке бышып, өскөн. Алар кичине кезинен эле мал кайтарганды, балык уулаганды, мергенчиликке үйрөнүшкөн. Дайыма жасалуучу кара жумуш тубаса дене сапаттарынын, шамдагайлыктын, эр жүрөктүктүн, чыдамдуулуктун, өзүнө ишенгендиктин өсүшүн шарттаган, бул сапаттар көптөгөн согуш учурларында абдан керек болгон. Ошентип, Алтай элдеринин элдик чыгармачылыгында күчтүү жана эр жүрөк адамдар, баатырлар – мекенди коргоочулар жөнүндөгү баяндарды жолуктурса болот.

Балдарды эмгекке аралаштыруу үч эле кичине кезинен башталган. Беш жашар балдар өзүнөн кичине балдарга көз салууга, үй жаныбарларын кароо, мал кайтаруу ж.б. окшогон айрым үй-бүлөлүк жана турмуштук тапшырмаларды алышчу (бул жумуш жаратылыш шарттарында оңой иш эмес эле). Балдардын чоңоюшуна жараша үй жумуштарын жасоого катышуу чөйрөсү кеңейген. Тестиер кезинде эле балдар чоңдор менен тең катар эмгектин бардык түрүнө камтылышкан жана айрым кесиптик билгичтиктер менен ыктарды өздөштүрүшкөн.

Адамдардын жаратылыш менен болгон тыгыз байланышы баланы тарбиялоо процессин табигый жаратылыш түзүлүшүндө түзүүгө мүмкүндүк берген. Өзгөчө чоң роль тукум куучулукка берилген. Тарбиялоо адамдын өзүнүн табиятына таянылган. Ал эми байкалган жандуу жаратылыштын өнүгүү прин-

циби окшоштурулуп балдарды тарбиялоого өткөрүлгөн.

Ошондой эле, буга өсүп келе жаткан муунга көптөгөн элдик салттардын өз жалпылыгы, туруктуулугу жана эмоционалдык жагымдуулугу менен таасир этишин кошумчаласа болот, алар, турмуш айгинелегендей, натыйжалуу тарбиялык каражат боло алган.

Алтай элдеринин баланы тарбиялоосунда үлгү методу маанилүү орунду ээлейт. Балдар көп учурда: ойногондо, сүйлөгөндө, бир бирине болгон мамилесинде чоңдорду туураганын эл илгери эле байкаган. Ошондуктан баланы тарбиялоодо балдардын жанында тууроого татыктуу үлгү болушуна аракеттенишкен, бул жерде чордондуу орун ата-энеге, жомоктогу, уламыштардагы жана башка элдик фольклордук чыгармалардагы каармандарга берилген.

Ошентип, Алтай элдеринин педагогикасынын айрым тараптарына болгон талдоо, бүгүнкү күндө бизге жетишпеген, өзүнчө бир башкача тарбиялык системаны жана анда бай мамилелердин бар экендигин айгинелеп турат. Алтай эли бизге бай мурас калтырган, бирок ал татыксыз унутта калган.

Бул маселенин мындан аркы терең изилдениши жана Алтай элдеринин бай мурасын пайдалануу азыркы кездеги социалдык педагогиканын ролун жакшы түшүнүүгө мүмкүндүк берип, этнопедагогиканын гумандуу алтай бутагын түзүүгө негиз болот деген ойдобуз.

Адабияттар:

1. Алтай. Большая Российская энциклопедия. Электронная версия.
2. Алтай туристический. г.Белуха (Высшая точка Сибири) Туристический портал.
3. Волков Г.Н. Этнопедагогика. - Чебоксары, 1974. - 283с.
4. Десять отрывков разнообразного исторического содержания Михаила Литвина «О нравах татар, литовцев и москвитянь // Архив историко-юридических сведений [в 3х кн.]. - М., 1850-1861.
5. Син Е.Е. Современные образовательные ценности школьников в Республике Корея // Устойчивое развитие науки и образования. 2017. - №1. - С. 30- 33.

Рецензент: к.пед.н., профессор Курамаева Т.А.